

L'HUMOR EN LA CONVERSA QUOTIDIANA

Tothom hauria de saber que sense l'humor no es pot viure. Fins i tot, m'aventuraria a afirmar que molts ni tan sols havíeu tingut en compte aquest petit axioma fins ara mateix. De fet, com que l'humor i, com a conseqüència normal, el riure són una part tan quotidiana de les nostres vides normalment ens passen per alt. Ho comentava Maite Larrauri en un dels seus articles (2001), com a metàfora perfecta del que estem explicant: la vida, ens agradi o no, riu. Bona part de la gent troba que esforçar-se a analitzar i entendre una mica millor allò ordinari no paga la pena. De ben segur que creuen que és més digne estudiar els principis de la termodinàmica o la física quàntica (que aquest modest comentari no serveixi per ofendre aquest col·lectiu d'estudiosos, si us plau).

Per començar ens hauríem de preguntar: és l'humor i, en el nostre cas i per extensió, la conversa humorística digna de ser estudiada? La resposta a aquesta qüestió ha anat variant al llarg de la història, però el que està clar és que l'humor com a element natural i quotidià s'ha tingut en consideració moltíssimes vegades. És per això que, des d'importants filòsofs grecs, com Plató i Aristòtil, fins a destacats intel·lectuals del segle XIX i XX, com Bergson, Freud, Baudelaire i Schopenhauer s'han preguntat per la naturalesa de l'humor. Tots ells, fixant-se en diferents paràmetres i tenint en compte i donant més o menys importància a determinats aspectes de l'humor, han establert diverses vessants d'estudi. Bergson creia que el riure és un gest defensiu de l'home, Freud el considerava com una descàrrega física i psíquica i Schopenhauer sostenia que es presenta com una manifestació d'un desequilibri.

Alguns estudiosos han tingut en compte l'humor seguint les claus estructuralistes i semiòtiques clàssiques, altres han cregut que per interpretar correctament la conversa humorística calia prendre-la com una manifestació diferenciada i han aplicat la teoria inferencial, creient que no només s'entenia a través del model de codificació i descodificació aplicat per lingüistes com Saussure, Shannon o Weaver.

Per entendre bé el que s'explicarà primer de tot s'hauria de trobar una definició al més senzilla possible del que és una conversa humorística: aquella en la qual, per norma general, trobem una incongruència més o menys enginyosa, és

a dir, una intervenció peculiar de l'inesperat, l'efecte de la qual ha de ser sempre imprevist i que, en conseqüència, faci riure a l'audiència. S'ha de tenir en compte, però, que el riure curiosament no sol ser proporcional al grau de satisfacció que s'obté de l'estímul, ja que és un mecanisme catàrtic que depèn d'elements socials. En segon lloc també hauríem de valorar que hi ha diferents tipus d'humor i que aquest es pot aconseguir amb mètodes diferents: l'acudit, la caricatura, la imitació, per mitjà d'una repetició, a conseqüència d'un desenllaç imprevist, pel recurs al grotesc, utilitzant la sàtira, a través de la paròdia, mitjançant la magnificació de l'obvietat, recorrent a l'absurd, gràcies a la inversió, fent ús de la ironia... En aquesta comunicació es comenten fragments de converses extrets del corpus de textos humorístics que té la Unitat de Narrativa i Conversació (UNIC) del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Lleida, seguint el model de Neal R. Norrick (1993), on es tracta del paper de l'humor en l'organització de la conversa, la dimensió interpersonal de la conversació humorística i la seva funció metalingüística. En aquest llibre, que es podria considerar com el primer que tracta d'una manera fàcil i directa la conversació humorística, Norrick el que busca és que els lectors entenguin el funcionament de l'humor, de la conversació i de la interacció cara a cara que duu implícita, ja que tots nosaltres utilitzem bromes, acudits i jocs de paraules en les nostres converses diàries, els quals ens serveixen per trencar el gel, construir solidaritat entre grups, solucionar el problema dels silencis, suavitzar els requeriments... A més a més, ens demostra que si el que es vol fer és una anàlisi de la conversa acurada i completa, una part d'aquesta s'hauria de dedicar a l'humor, perquè, en definitiva, bona part de les manifestacions humorístiques s'originen de forma natural en la conversa ordinària.

I és que, com bé afirma Torres (1999), per portar a terme un estudi humorístic correcte el que s'ha de tenir en compte són els recursos gramaticals que d'una forma més habitual s'utilitzen per crear el xoc de l'humor a cada llengua i després els elements contextuals que intervenen en cada comunicació lúdica. Només d'aquesta manera es podrà realitzar un estudi pragmàtic al cent per cent, i tenint en compte aquests paràmetres analitzarem les peces que s'han seleccionat.

El primer fragment ens mostra com allò imprevist (i en aquest cas podríem dir que fins i tot absurd, perquè coincidir amb una persona que es digui igual que nosaltres en principi no té cabuda en el nostra ment) crea una situació humorística típica, en la qual aquell qui explica l'anècdota obté la resposta que esperava per part d'aquells que l'escolten: el riure, la rialla.

1	MAR	Anna/
2		te'n recordes/
3	XAV	{{(P) és difícil_
4		p(e)ro que a més es digui com i_

5	es digui Xavier Miret_
6	dius òstia tio\}
7 CRI	{(AC) (P) sí però és allò que_
8	xXXx}
9 MAR	Anna_
10	te'n recordes un dia que vas arribar_
11 JAU	(o) sí\
12 MAR	esta(v)a io a casa_
13	truquen al telèfon_
14	que hi és(s) l'Anna Giménez/
15	dic_
16	dic no_
17	no hi és\
18	diu és que:_
19	{(AC) truco de part de l'empresa tal que sóc_
20	Marta Giménez\}
21	(e)m vai(g) quedar dic\
22 CRI	jj/
23 MAR	(...)@RR@
24	pensa(v)a dic estic parlant amb un doble meu/
25 PIL	ha ha/
26 ANN	xXXx
27 MAR	i li ana(v)a a dir_
28	me dic igual que tu tia/
29	pero dic_
30	@RR@
31 PIL	@RR@
32 MAR	dic osti_
33	estic sumiant o algo\
34	dic estic parlant amb mi mateixa\

En aquest cas concret el que crida l'atenció és la manera que té la narradora de concloure la història, ja que quan diu «estic sumiant o algo / dic estic parlant amb mi mateixa» el que fa és reforçar la idea d'absurd que abans s'havia apuntat. A més a més, he seleccionat aquesta conversa per veure que com bé diu Norrick les anècdotes personals creen un clima d'apropament i d'enteniment entre aquell qui les explica i la seva audiència, tant directament com indirecta; així doncs, tot això ja constitueix part del que ell anomena dimensió interpersonal de la conversa humorística, dins de la qual també ens parla del fet contrari, és dir, que si s'introdueix en una conversa un component, per exemple, sarcàstic, sense tenir massa en compte la gent que ens està escoltant, el que probablement s'aconseguiria és un efecte no desitjat, com ara l'allunyament, el distanciament entre els que escolten i el que parla, fent de la conversa en si un fet problemàtic. En aquest cas la conversa que nosaltres

hem pres en consideració s'origina com a conseqüència d'un comentari que s'ha fet una mica abans i que, per tant, és el que introdueix el tema (trobar-se algú que es digui igual que tu).

A continuació es presenta un fragment que reforça la idea que quan en una conversa apareix l'humor, molt sovint no se'l pot determinar utilitzant un únic qualificatiu, és a dir, no es pot dir: aquesta conversa és totalment irònica o aquí l'humor es veu que s'aconsegueix per repetició, ja que com en aquest exemple, on el grotesc i la caricatura (exageració) coincideixen, trobem que dos o més d'ells conviuen en una mateixa conversa:

- 1 MAR (o) i clar_
 2 {(@) a davant del metge}
 3 mira el metge sa mare ell i io/
 4 que_
 5 no vam sortir plorant de riure perquè no vam poder\
 6 i sa padrina tota empenyada pobra\
 7 PIL (o) hasta el metge r(e)ie\
 8 hasta el metge r(e)ie\
 9 MAR uh/
 10 és que\
 11 ara x xx x
 12 MAR { @ i al bolso }
 13 PIL @RR@
 14 MAR i a la capsa\
 15 i tu ia el portes/
 16 PIL @RR@
 17 MAR hi ha un condó dibuixat\
 18 (cop a la taula)
 19 PIL @RR@
 20 MAR i naltres\
 21 PIL ha ha ha/
 22 MAR i el metge\
 23 {(L2) hombre María/
 24 cualquiera diría_
 25 {(??) que estava por estarse\
 26 i l'altra_
 27 PIL ha/
 28 MAR (tos)
 29 llavors se va enfadar pobreta_
 30 perquè no hi vam pensar_
 31 no sap llegir\
 32 i clar ella no sap lo que agafe\
 33 PIL ah/
 34 JAU (o) no no sap llegir\

D'aquesta còmica conversació es pot deduir quina és la importància del context dins d'una conversa humorística. Fins a cert punt és necessari per entendre totalment la història que el lector de la conversa sabés que l'àvia protagonista de la conversa està força avesada a agafar coses del carrer, coses que d'altra gent llença i ja no vol, però també articles de propaganda. El cas és que, com a la major part de les àvies, li agrada replegar coses cap a casa seva. A propòsit del context, Norrick comenta que per adonar-nos de la seva significació el que s'ha de fer és preguntar-se en quants contextos més seria possible que aquesta conversa conservés la comicitat, l'humor. En el nostre cas, si en comptes de ser l'àvia, amb l'agreujant que no sap llegir, qui hagués agafat una capseta de preservatius hagués estat un noi jove la gràcia es perdria i, és més, el fet que la capseta en qüestió es descobreixi a la consulta del metge és un altre aspecte que reforça l'humor de la situació, perquè potser res de tot això hauria succeït si l'haguessin descobert a casa una tarda qualsevol. Per enfortir aquesta idea una mica més avall la Mar comenta: «si no rèiem d'ella / diu rèiem de la situació». Com ja s'ha assenyalat en la conversa anterior l'humor és un element conversacional valuósíssim per aconseguir i reconèixer aliances entre els que participen en una mateixa conversa, però alhora també pot convertir-se en un escapament per a l'hostilitat en contra de determinada gent i la seva idiosincràsia que, per la sort de la majoria, està socialment acceptat. En aquest cas l'afinitat que es mostra entre els participants és evident (tot i que no es pot demostrar al cent per cent, perquè no es disposa de la conversa sencera), ja que a l'hora de qualificar les seves àvies tots coincideixen a fer-ho seguint el típic estereotip: drapaires, avars i despistades. Això mateix és el que passa en la següent conversa, on veiem que quatre noies juguen a un joc que té com a principal objectiu descobrir secrets íntims de les participants i són interrompudes per un noi que pregunta coses indiscretes. Entre elles es veu que hi ha una complicitat que va més enllà del joc i les rialles finals són un element que ho corrobora.

1 XIM	(pregunta a les xiquetes: Raquel i Eva) a què jugueu/
2 EVA	línia directa\
3 PIL	línia directa\
4 XIM	què fa preguntes tam(b)é/
5 PIL	(...) i li conteste el novio/
6	@
7	i tot això\
8 XIM	{{(L2) no lleva gafas}}
9	Juan Carlos no és pos\
10	{{(L2) no lleva gafas}}
11 RAQ	{{(L2) no lleva gafas}}
12	(el joc diu que Víctor no és)
13 XIM	(3) Víctor no és/

14 PIL	no és Víctor\
15	[no és\
16 XIM	[Víctor] no és\)
17	Víctor\
18 RAQ	[@@@]
19 MJ	[@@@]

En aquest cas el riure es pot interpretar com un element defensiu, ja que potser sí que aquest tal Víctor agrada a alguna de les dues noies que riuen. O potser no. El cas és que les rialles finals denoten que aquí passa alguna cosa estranya que al Xim se li escapa. El riure en aquesta situació és un element discriminatori, ja que el Xim mai de la vida podria acompanyar-les en aquestes rialles, llevat que volgués semblar un estúpid.

El fet que les rialles apareguin a la conversa dóna peu a un canvi temàtic, un canvi en el desenvolupament que duia la conversa. Llavors és quan apareix espontàniament un acudit, que sorgeix arran de la barba roja que té el noi de qui estaven parlant, el Víctor.

20 JV	(referint-se a Víctor que s'ha deixat la barba i li surt pèl-roja)
21	(L2) barbarroja/
22 RAQ	Víctor no és/
23	(...) Víctor no és/
24	Víctor no és/
25 ANN	a vore a vore/
26 JV	el de barba roja és molt bo\
27	{(P)el xiste} de barbarroja_
28	és molt bo\
29	(3) hi havia una convenció_
30	@
31 MJ	què en voleu més/
32 XIM	no\
33	io no\
34 JV	{(P) no\
35	io no\}
36	hi havia una convenció d'açò de:_
37	com se diu açò [xXXx]
38 MIS	[què la llavadora/]
39 JV	hi havia barbarroja_
40	barba azul_
41	tots\
42	(...) barbarroja anava_
43	en una pata de palo/
44	i en un garfio en la mà/

- 45 XIM (2) (tos)
 46 JV en u:n_
 47 en un @ tapaüills de (e)ixos xXXx
 48 XIM sí\
 49 JV {(L2) en un parche en el ojo/
 50 xe Barbaroja/
 51 li fa barba azul/}
 52 diu:_
 53 que pareixes una braga eh/
 54 xe calla/
 55 {(L2) llevo un año/
 56 que año que llevo\
 57 (o) diu que ta pasau_
 58 (o) mira la pierna_
 59 haciendo un abordaje_
 60 me pegaron un cañonaso/
 61 a fer la ma la pierna_
 62 i menos mal que xXXx tu que padre/
 63 (2) @
 64 xe i lo del brazo/
 65 i lo del brazo\
 66 diu calla calla\
 67 haciendo un abordaje_
 68 me pegaron un espadaso_
 69 (...) hacer la ma el brazo\
 70 digo:_
 71 menos mal que m(e) han puesto un garfio de estos y ahora_
 72 i así_
 73 mato a todos_}
 74 XIM (L2) y lo del ojo/
 75 JV xe calla\
 76 que això ia és serio\
 77 MJ {(P) una caga(da) de pardal\
 78 JV {(L2) això és una cagada_
 79 de gaviota/
 80 xe una cagada de gaviota/
 81 diu xe una cagada de gaviota\
 82 diu sí\
 83 estaba mirando el tiempo_
 84 se me cagó una gaviota/
 85 diu fui a quitarme la mierda_
 86 [xXXx]
 87 MJ [xXXx]
 88 TOTS @@@

En aquest fragment veiem que l'alternança de torns de paraula, com sol passar en aquestes situacions, és quasi nul·la, però resulta curiós que fins que no es comença a explicar l'acudit determinades persones es veuen en la necessitat d'intervenir. I això per què? Doncs perquè saben que mentre aquella persona expliqui l'acudit ells hauran d'estar callats o, com a molt, podran afegir algun comentari pertinent sempre i quan pugui augmentar la seva comicitat. Així doncs, veiem que aquestes intervencions preacudit en el fons el que ens demostren és que els participants en la conversa a més de saber quin és el seu paper, pensen respectar-lo, tot i que, sempre hi ha el típic xerraire que no es pot estar ni mig minut sense obrir la boca encara que ho intenti. En el nostre cas el xerraire compulsiu podria ser —a petita escala, és clar— el Xim, que se sent obligat a interrompre l'acudit dient «(L2) i lo del ojo!». És el mateix narrador qui el fa callar d'aquesta manera: «xe calla\ que això ia és sèrio!».

I per reprendre el fil una tercera persona, MJ, ajuda el narrador a continuar l'acudit dient «{(P) una caga(da) de pardal\}». En aquest cas la interrupció està totalment justificada; és més, de ben segur que en aquell moment JV va agrair aquest apunt.

En la manera d'explicar aquest acudit també hi ha un aspecte que crida l'atenció: el fet que s'explica en castellà. Sovint els canvis de llengua, en casos com aquest, són actes reflex, és a dir, la persona que l'explica ho fa en la llengua amb la qual, al seu dia, li van explicar, però en aquest cas, a més a més, resulta curiós el fet que quan afegeix comentaris addicionals ho fa en català. Aquest canvi de llengua dóna vitalitat a la narració i imprimeix un caràcter còmic afegit, per tant, l'explicació guanya en qualitat humorística.

Pel que fa als acudits en general s'haurien de dir unes quantes coses: la primera que són els elements còmics amb una estructura més fixada i, per tant, amb menys possibilitats d'introduir novetats discursives; en segon lloc, que són considerats la manifestació humorística per excel·lència, ja que, sense gairebé cap excepció, necessiten del riure per veure's completament realitzats; i en tercer, i de manera particular, que el corpus de l'UNIC posseeix força converses que recullen acudits, però malauradament són pocs els que es tenen contextualitzats.

També hi ha moltes altres consideracions sobre acudits que he anat constatant exemple rere exemple i sobre les quals caldrà fer un dogma de fe perquè l'espai no dóna per a més: com ara que els acudits que tenen alguna connotació sexual o que juguen amb elements absurds són gairebé sinònim d'èxit, és a dir, segur que arrencaran somriures de l'audiència; que sovint s'utilitzen eufemismes per referir-se a aspectes sexuals (això demostra que el llenguatge emprat en els acudits és un reflex del que s'utilitza diàriament, amb els mateixos defectes i les mateixes virtuts); que quasi sempre per por a no ser correspost com espera, el que explicar un acudit acompanya la seva narració de rialles; que les repeticions impliquen rialla i que els acudits, sovint, se serveixen de prejudicis i creences generalitzades i estereotipades.

Arribats a aquest punt, és inevitable parlar de la importància de la funció metalingüística¹ en l'humor conversacional, és a dir, de la rellevància de la manera de parlar, d'expressar-se (de vegades pot ser un factor determinant no solament per causar un efecte humorístic, sinó per crear solidaritat o animadversió) i dels jocs de paraules que sorgeixen emprant el llenguatge.

A més a més, s'ha de tenir en compte que fer broma de com parlen els altres i de les mancances d'un mateix a l'hora de fer-ho facilita als interlocutors la clau per saber en cada moment quin llenguatge han d'utilitzar en funció del grup i del tipus d'interacció que s'estigui portant a terme.

De fet, les bromes que es fan amb jocs de paraules il·luminen la natura del llenguatge en general i expressen quelcom del mateix que és fonamental; és per això que formen part de la seva funció metalingüística.

En els exemples que veurem a continuació la protagonista és una àvia a la qual els seus néts fan parlar de diferents fets i temes. La dona és molt divertida i, per què no, ingènua, cosa que els néts saben de sobra i s'ho fan valer per donar peu al que segueix:

1	MAR	sa(p)s qui—
2		sa(p)s qui esta(v)e allí al ball fent lo tonto/
3		ahir/
4	TER	qui/
5	MAR	sa(p)s aquella que:_
6		esta(v)e casada en aquell guàrdia civil que:_
7		m:_
8		no sé com se diu ara\
	(...)	
9	MAR	la de Carmina\
10	TER	a\
11		aquell esta(v)e aquí/
12	MAR	[[{(P) aquella\}]]
13	TER	[ara viu] a Lleida\
14	MAR	sí\
15		se fot--
16		se fotie uns fumarros_
17	TER	Déu:_
18	MAR	e:/
19	TER	a què van a Lleida_
20		a:_
21	MAR	a gastar\

1. Jakobson fou el primer que va tenir en compte la funció metalingüística del llenguatge com aquella en la qual el realment important radicava en el codi, és a dir, en les diferents maneres que les persones tenim d'expressar-nos.

22	TER	{{(P) no ho vull dir\
23		a culejar\}
24	MAR	a què van/
25		a què van/
26	TER	{{(F) a culejar:\}
27	MAR	a què/
28	TER	{{(AC) ja ho hai dit dos vegades i ja no ho vull dir més\
29		no m'ho has de fer dir tantes vegades les coses a jo\}
30		ho entens més tu que jo\
31	MAR	[@@@]
32	TER	[jo no ho entenc\]
33	MAR	@@@
34		ai padrina_
35		5”

o bé:

1	TER	[mira\]
2		{{(F) la meua llibreta_
3		ho podeu pagar tot\}
4		en lo que hi ha a la llibreta\
5		i después enca(ra) em quede:_
6		dos ronyons\
7	MAR	dos ronyons/
8		com dos ronyons/
9		{{(@ què són dos ronyons/}
10		@@@

En aquests fragments veiem com la Mar s'aprofita del bon tarannà de la seva àvia i riu a costa seva; bé, exactament a costa de certes expressions i paraules que l'àvia pronuncia en primera instància espontàniament i en segona induïda per la Mar. En el primer exemple a la Mar li resulta graciós que la seva àvia utilitzi la paraula *culejar* per referir-se a una cosa, en principi, tan simple com és passejar. Però si justament l'àvia utilitza aquesta paraula, per a ella despectiva, és perquè creu que les noies no únicament van a Lleida a passejar, sinó a exhibir-se i a que les mirin, actitud que gairebé segur que qualsevol àvia, per moderna que sigui, qualificaria de no massa digna. Així doncs, el que es pot desprendre de les rialles de la Mar és que no riu de la paraula en si, sinó més aviat de la ideologia que l'ha impulsat, la qual no està gaire d'acord amb els temps que corren. És més, la frase pronunciada per l'àvia «ho entens més tu que jo», justament reafirma el que s'acaba d'esmentar, ja que és com si volgués dir a la seva néta alguna cosa així com: aquest tipus de comportaments són totalment incomprendibles per a mi. Així doncs, veiem que la

funció metalingüística del llenguatge sovint s'entrellaça amb d'altres components de la conversa i de l'anàlisi del discurs, molts cops quasi sense voler-ho.

El segon exemple és de [pòkɛsustànsiɛ] que diria la meva, de iaia. És a dir, en aquest cas la néta simplement riu de l'expressió que ha utilitzat l'àvia perquè és una expressió que ha modificat al seu gust, probablement de manera inconscient. El procés, més o menys, ha pogut anar així: l'àvia en algun moment determinat va sentir que algú utilitzava la frase «això val un ronyó» per dir que valia molts diners. Va interioritzar l'expressió, la va fer seva, i la va aplicar quan va tenir ocasió, però la va modificar, no sabem si a propòsit, perquè en aquest cas l'ocasió s'ho valia, o no. En última instància, el que li vol dir a la seva néta amb l'expressió «encara em queden dos ronyons» és que ella en té molts d'euros al banc i que no se'ls acabaran després que hagin pagat les despeses del seu enterrament.

No m'agradaria acabar sense esmentar encara que l'humor a més de reforçar la identitat del grup i el coneixement compartit, perquè emprà elements que sorgeixen d'un llenguatge comú, també pot donar pas al rebuig, l'animadversió i l'exclusió (malgrat que no hem tingut temps de veure-ho amb exemples tothom pot fer-se a la idea del desagradable que en una conversa pot ser que algú faci una broma i que arran d'aquell apunt còmic els torns de paraula es vegin trastocats o, sense anar més lluny, el malament que pot sentar i els efectes negatius que pot tenir que enmig d'un esmorzar de deu persones algú faci broma del jersei que portem posat aquell dia). L'humor, com a part de l'expressió de la visió particular que cada comunitat lingüística té del món, no s'ha de menystenir mai, ja que sense ell les nostres converses ordinàries serien insuportables, serien el que els lingüistes més tradicionals ens volien fer creure, la representació de significats fent servir sons, quan en realitat, i per sort, l'humor és l'element que dóna vida al procés de comunicació i transforma la parla, el discurs, en joc. En aquest aspecte comparteixo el parer de Norrick quan diu que molt sovint les converses no persegueixen tant com a objectiu principal l'intercanvi d'informació, com el crear una interacció agradable, i més si aquestes es produeixen entre amics o entre aquells a qui particularment els agrada establir converses humorístiques. I és que no hi ha dia més perdut que aquell en què no hem rigut.

NÚRIA SANTIVERI

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- KOESTLER 1969: Arthur Koestler, *The Act of Creation*, Londres, Pan Books.
 LARRAURI 2001: Maite Larrauri, «La vida riu», *Transversal*, 14, 21-24.
 NORRICK 1993: Neal R. Norrick, *Conversational Joking. Humor in Everyday Talk*, Bloomington, Indiana University Press.
 TORRES 1999: María Ángeles Torres Sánchez, *Estudio pragmático del humor verbal*, Cadis, Universidad de Cádiz.